

Наталія ШЛЯХОВА

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФІЛОСОФІЇ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Аналізуються філософські засади формування моральної свідомості, почуттів та діяльності як структурних елементів моральної культури особистості в українському трансформаційному суспільстві.

Ключові слова: людина, мораль, культура, виховання.

Постановка проблеми. Поширення технократизму, індивідуалізм, суб'єктивізм, споживацька ментальність – усі ці чинники впливають на формування загальноновизнаного егоїзму людини ринкового суспільства. Соціально-економічні процеси, що відбуваються в Україні, й, водночас, зростання егоїзму і байдужості в дитячому та молодіжному середовищах, обумовлюють необхідність упровадження змін в усіх сферах діяльності, у тому числі й у галузі освіти. Проте виховний процес недостатньо використовує альтруїстичний потенціал існуючих практик волонтерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Внесок у розроблення питань альтруїзму та гуманістичної спрямованості особистості зробили Р. Вендел, К. Гілліган, М. Гоффман, Д. Кемпбел, П. Клопфер, Р. Коген, А. Маслоу, Дж.-Ф. Раштон, К. Роджерс, П. Сорокін, Б. Спок, Е. Фромм, Л. Хаббард та інші науковці. Виховання альтруїзму на демократичних засадах і національних традиціях стало предметом дослідження

Постановка проблеми. Моральне виховання є одним з основних чинників формування людини як особистості. Головною метою цього процесу є вироблення належної моральної культури, складниками (структурними елементами) якої є моральна свідомість, моральні почуття і моральні діяльність особистості. Аналіз взаємодії цих елементів у процесі їх становлення та функціонування належить до центральних проблем сучасної філософії морального виховання особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роботи присвячені проблемам людини, культури, соціалізації і моралі, розглядається у працях таких авторів, як В. Андрущенко, В. Афанасьєв, В. Бех, І. Бех, А. Бойко, Г. Волинка, П. Гуревич, Р. Гуревич, В. Давидов, О. Дробницький, В. Журавський, І. Зязюн, В. Євтух, В. Кремень, С. Максименко, М. Михальченко, Н. Мозгова, М. Недюха, В. Огнев'юк, В. Пазенок, І. Предборська, В. Рибалка, В. Савельєв, О. Савченко, О. Сухомлинська, В. Ткаченко, О. Яценко, В. Ярошовець та ін.

Мета статті – провести аналіз філософським засадам формування моральної свідомості, почуттів та діяльності як структурних елементів моральної культури особистості.

Виклад основного матеріалу. Феноменологічна сфера, яка містить поняття, уявлення, образи, ідеали, переконання щодо моральної діяльності, є,

з нашої точки зору, фундаментом моральної культури особистості, адже саме на її основі відбувається утворення мотиваційних важелів особистісно-морального реагування на зовнішні соціально-колективні, соціокультурні, цивілізаційні подразники морально-етичної особистісної сфери. “Моральна свідомість – одна зі сторін суспільної свідомості, яка у вигляді уявлень і понять відображає реальні стосунки й регулює моральний бік діяльності людини” [5, с. 122–123]. Таким чином, завдяки моральній свідомості особистість реалізується як активний суб’єкт соціокультурної творчості та цивілізаційного функціонування, адже будь-яка дія в рамках культурно-цивілізаційного середовища обов’язково має етично-комунікаційне підґрунтя. А отже, і виховання моральної свідомості особистості, визначення ключових чинників її формування та розвитку є надзвичайно важливою і актуальною соціально-філософською, культурологічною, етико-аксіологічною та психолого-педагогічною сферою концептуально-теоретичних досліджень.

Загалом, якщо підходити до проблеми моральної свідомості особистості з фундаментальних, світоглядно-філософських позицій, необхідно відзначити, що даний феномен має безпосередній зв’язок із онтологічно-гносеологічною та аксіологічно-антропологічною сферою життєдіяльності людини і суспільства. Інклюзивність та здатність моралі впливати на всі сфери людської діяльності є невід’ємною характеристикою буттєвої самореалізації особистості та закономірного розвитку суспільства. “Моральна свідомість є культурологічним і психологічним феноменом, який виступає важливою складовою суспільного й індивідуального буття людини. Вона є одним із компонентів свідомості людини взагалі, що відображає ступінь асиміляції особистістю суспільної моралі, засвоєння, інтерпретації, а іноді й розвитку людиною моральних принципів” [7, с. 6]. Моральна свідомість, таким чином, будучи фундаментальним елементом моральної та духовної культури особистості, виконує як функцію реагування на зовнішні впливи, які чинить соціокультурне і цивілізаційне середовище на внутрішньо-духовну сферу людини, так і функцію морально-етичної творчості, тобто народження нових змістів та трансформації традиційних образів на основі духовно-вольових і етично-особистісних прагнень, устремлінь та переконань кожної людини, в якій би суспільній чи цивілізаційній ситуації вона не знаходилась.

Свідомість особистості завжди має амбівалентно-спрямований характер, зорієнтований як на сприйняття зовнішньо-об’єктивованої дійсності, так і на її творче перетворення, трансформацію. Це ж стосується і моральної свідомості особистості, що в аспекті проблем морального виховання означає важливість не лише прищеплення певних усталених нормативно-етичних принципів суспільства, але й формування у людини здатності особистісно, духовно-творчо, волюнтаристськи проявляти свою моральнісну силу. Н. М. Вознюк зазначає, що “цілісна моральна свідомість людини завжди виступає у двох взаємопов’язаних і протилежно спрямованих іпостасях – у вигляді моральної світосвідомості (не Я) і самосвідомості (Я)” [3, с. 18]. Отже, структурно-функціональний аналіз моральної культури особистості має

обов'язково враховувати та досліджувати двовимірну природу даного феномену, адже одностороннє ставлення до процесу морального виховання особистості, а саме – механічне нав'язування людині соціально-етичних норм, з великою мірою ймовірності призведе до формування пасивності та безініціативності, безвідповідальності та дискommунікативності як структурних елементів духовної й моральної культури особистості цієї людини.

Навпаки, при врахуванні як соціально-моральних вимог до індивіда, так і внутрішньо-моральнісних особистісних прагнень людини стає можливим цілісний і системний аналіз соціально-філософських та психолого-педагогічних механізмів формування розвинутої моральної культури особистості як ціннісно-сислової основи цілепокладання в процесі морально-етичного виховання особистості. “Суб’єкт із розвинутою моральною системою є чинним носієм моральних норм, на який можна покласти у вирішенні власних духовно-практичних проблем. Моральна система виступає як необхідна установка самосвідомості, установка морально значуща та відповідально активна” [1, с. 126]. Таким чином, для людини найважливішим є феноменологічно-рефлексійне самозвернення до трансцендентального відчуття моральності, яке зрештою виводить особистість на культурно-історичний, цивілізаційно-глобальний рівень, перетворює людину на антропологічний центр буттєвого світу та соціокультурного прогресу. Лише розуміння особистісної природи людини через категорію її моральної свідомості може пояснювати ті глибинні культуротворчі та самореалізаційні устремління, які не втрачає людина навіть у складні часи соціальних трансформацій.

Одним з найважливіших компонентів моральної свідомості, таким чином, є моральна самосвідомість. Самосвідомість, як і свідомість, має три основні форми прояву: пізнавальну, емоційну та волюву [2, с. 17]. До пізнавальної форми найчастіше зараховують самопізнання, самоаналіз, уявлення про себе, самооцінку тощо. До емоційної – самопочуття, скромність, гордість, почуття власної гідності, тобто те, що людина переживає як наслідок порівняння себе з оточенням або з тим взірцем, якого вона прагне досягти. Волюва форма самосвідомості – “це прояви витривалості, самовладання, самодисципліни, самоконтролю, тобто така психічна активність особистості, в якій виявляється свідоме регулювання власних дій, вчинків, свого ставлення до інших людей і до себе. У психічній діяльності людини самосвідомість – це структурна цілісність, яка поєднує в собі в певних співвідношеннях усі форми” [2, с. 18]. Морально-етична самосвідомість включає в себе глибинні національні та загальнолюдські смисли та цінності, вироблені протягом тисячоліть історико-культурного прищеплення людині найоптимальніших гуманістичних принципів співжиття в суспільстві, що постійно розвивається та змінюється.

Отже, розглянувши основні ознаки та складові моральної свідомості як структурного елементу та феноменологічної ціннісно-сислової основи моральної культури особистості, підкреслимо складність та комплексність цього явища. Це обумовлено насамперед тим, що моральна свідомість, з

одного боку, формується під впливом соціокультурного середовища, його усталеної нормативно-традиційної системи, а з іншого, – саме моральна свідомість виступає енергетичним джерелом, на основі якого особистість здійснює духовно-екзистенційний морально-культурний вибір, тобто є сама породжуючою субстанцією моральних почуттів та поведінкових актів. “Моральна свідомість – це особливий конструкт людської психіки, складне психологічне утворення, яка має свої рівні, форми та певну структуру. Розвиток моральної свідомості – це процес усвідомлення, засвоєння, прийняття людиною моральних норм та правил і перетворення їх на дієвий регулятор поведінки. А показниками рівнів сформованості моральної свідомості особистості можуть бути моральні знання, моральні судження з приводу мотивів, моральні почуття і поведінка” [9, с. 505]. Отже, дослідження моральної свідомості особистості є важливим і складним завданням для сучасних філософських, психологічних, педагогічних, культурологічних наук, які спрямовують свою науково-дослідну увагу на співвідношення зовнішньо-соціальних та внутрішньо-духовних чинників, що впливають на формування й самореалізацію світоглядно-феноменологічних та культуротворчих потенцій особистості. Особливо в дослідженні моральної свідомості особистості, а також процесу її формування як складового елементу духовної культури важливо віднаходити ті інтегративні властивості, які дозволяють їй впливати і визначати моральні почуття та моральну діяльність кожної людини.

Таким чином, продовжуючи логіку нашого структурно-функціонального аналізу моральної культури особистості, звернемося до розгляду моральних почуттів, які становлять наступний структурний рівень моральної культури особистості. Насамперед, необхідно відмітити, що саме категорія моральних почуттів містить в своєму змістові той взаємозв'язок, який виявляється на шляху від духовно-вольових здатностей особистості до їх об'єктивної реалізації в поведінці кожної людини. “Моральні почуття – запити, оцінки, взаємини, спрямованість духовного розвитку особистості” [5, с. 123]. Моральні почуття важливо розглядати не просто як психологічно-емоційний чи феноменологічно-духовний феномен, але й як елемент, який пов'язує, уцілює такі складові моральної культури, як моральну свідомість та моральну діяльність. Це робить аналіз феномену моральних почуттів постійно актуальним, адже він має враховувати ті зміни, що відбуваються з історично-культурним розвитком у сфері моральної свідомості та моральної поведінки.

Загалом, моральні почуття народжуються при енергетичному перетині соціокультурної та цивілізаційної реальності з моральною свідомістю особистості, яка в такій ситуації має виробляти певні сталі образи і форми сприйняття та емоційно-психологічної реакції на оточуючу дійсність. Такий процес призводить до формування в структурі моральної культури особистості на основі, в тому числі, морального виховання стереотипних та стабільних реакцій на ті подразники, що впливають на моральну сферу особистості з боку соціально-об'єктивної реальності. “Моральні почуття – це почуття, в яких виявляється стійке ставлення людини до суспільних подій, до

інших людей, до самої себе. Їх джерелом є спільне життя людей, їх взаємини, боротьба за досягнення суспільних цілей. До них належать почуття симпатії й антипатії, уподобання й відчуженості, поваги й презирства, вдячності й невдячності, любові й ненависті. Серед моральних почуттів особливо слід виділити почуття товариства й дружби, патріотизму, почуття обов'язку і совісті. Ці почуття обумовлені світоглядом – системою поглядів і переконань людини. Моральні почуття породжуються системою людських відносин і етичними нормами, що регулюють ці відносини. Моральні почуття є внутрішніми побудниками до звершення вчинків” [9, с. 503–504].

Згадані вище почуття є фундаментом відносин людини з оточуючою дійсністю, що, в свою чергу, актуалізує філософсько-антропологічну рефлексію щодо внутрішньої природи цього феномену. Існує необхідність у дослідженні насамперед моральних почуттів як феномену емоційно-мотиваційної сфери особистісної самореалізації, яка встановлює гармонійний та кореляційний взаємозв'язок між сферою феноменологічно-ідеальною (моральною свідомістю) та об'єктивіаційно-діяльнісною (моральна поведінка), а вже від виявлення внутрішніх чинників формування такого зв'язку залежать можливості цілісного й системного аналізу та дослідження моральної культури особистості.

З психолого-педагогічної ж точки зору проблематика виховання моральних почуттів виявляється нам ще більш складнішою та актуальнішою, адже сьогодні існує нагальна необхідність вироблення ефективних механізмів формування позитивного психолого-емоційного налаштування як на індивідуальному, так і на соціально-груповому рівні. В цьому аспекті важливо, що саме моральні почуття неможливо виховувати методами авторитарної, нав'язливої, моралізаторської педагогіки. “Складність виховання моральних почуттів полягає в тому, що їх не можна викликати проханням або наказом. Це можна робити опосередковано у відповідь на проявлені до підлітка позитивні почуття, приклади, яскраві образи того, на що почуття мають бути спрямовані. Значну роль у пробудженні потрібних почуттів та емоцій належить слову вчителя, коли воно живе, емоційне, щире, відверте, яскраве, відповідно інтоноване, воно доторкується до душі і серця вихованців” [8, с. 204]. Отже, існує надзвичайно висока актуальність концептуально-теоретичного вироблення в рамках дослідження моральної культури особистості методів гуманістично-інноваційного виховного впливу на дітей та молодь з метою прищеплення їм високої культури моральних почуттів, яка є необхідною умовою формування гуманної, культуротворчої, толерантної, високоморальної, здатної до інноваційно-ціннісної ініціативи особистості.

Насправді, від вироблення ефективних інноваційно-гуманістичних методів та виховних впливів, спрямованих на виховання високої культури моральних почуттів, залежить вирішення значної кількості соціальних проблем, серед яких проблеми соціально-психологічного плану, проблеми виробничих та економічних відносин, громадсько-політичні проблеми тощо. Це обумовлено тим, що, будучи підґрунтям моральної діяльності, моральні почуття інклюзивно впливають на всі сфери суспільного функціонування і

розвитку. Моральні цінності “проходять в усі роди діяльності людей, пропонуючи вироблені, закріплені у досвіді зразки регулювання людських відносин” [4, с. 180]. В цьому відбивається перехід від процесу формування моральних почуттів до їх реалізації та прояву безпосередньо у моральній діяльності, поведінці особистості. Саме через такий транзитивний процес об’єктивації морально-феноменологічних та морально-почуттєвих смислів, образів та цінностей відбувається зрештою реалізація моральної культури особистості безпосередньо в середовищі соціокультурної та цивілізаційної дійсності.

Саме в поведінці людини в морально-етичних аспектах її діяльній самореалізації проявляється рівень сформованої моральної культури особистості. Поведінково-вчинковий вибір, який постійно здійснює кожна людина, ґрунтується на нерозривному ланцюгу розглянутих нами вище елементів моральної культури особистості. Транслюючи через моральні почуття смислові та енергетичні феномени, вироблені в морально-духовній сфері моральної свідомості, моральна культура, зрештою, здійснюється в моральній діяльності людини. “Поведінка людини завжди була лакмусовим папірцем її внутрішньої сутності, яка відображала її ставлення до оточуючих. Існування людини у суспільстві певною мірою залежить від узгодженості її поведінки та вчинків з його нормами. Сформувані прагнення та потребу дотримуватися високих стандартів людських взаємин є ключем вирішення проблеми соціально схвалюваної поведінки” [10, с. 176]. Моральна діяльність людини, таким чином, є показником сформованості всіх структурних рівнів моральної культури особистості, адже є об’єктивованою формою тих антропокультурних, соціально-феноменологічних, ціннісно-свідомісних та аксіологічно-емоційних явищ, які складають внутрішню структуру моральної культури.

Водночас моральна діяльність та поведінка є насамперед показником успішності та ефективності процесу морального виховання особистості, що перетворює її на важливий об’єкт концептуально-теоретичного аналізу філософсько-педагогічного характеру, спрямованого на вивчення взаємозв’язків зовнішньо-соціальних та внутрішньо-духовних впливів на можливості морально-поведінкових проявів особистості. “В моральній поведінці особистості проявляються як зовнішня регуляція, так і внутрішня саморегуляція. Тому саме завдяки моральному вихованню перебудовується сама людська особистість відповідно до моральних цінностей, які віддзеркалюють суспільні відносини, правила та норми поведінки людей” [6]. Моральне виховання особистості, проходячи стадії формування моральної свідомості та моральних почуттів, має можливість реалізовуватися в повній мірі саме в моральній поведінці особистості, що перетворює останню на феномен діагностичний щодо загального стану моральної культури людини та суспільства.

Моральна поведінка є ще й регулятором та реалізаційним середовищем самоідентифікації та саморозвитку особистості, адже саме в ній об’єктивуються внутрішні духовно-вольові прагнення людини до самоздійснення в соціокультурному та цивілізаційному просторі розвитку

людства. Моральна культура особистості в цьому аспекті є саме показником духовно-вольової здатності людини до життєвої реалізації власних моральних потреб в процесі діяльнісно-поведінкової активності, породженої й обґрунтованої певним рівнем моральної свідомості та рівнем емоційно-психологічного здоров'я у моральних почуттях.

Висновки. Здійснивши структурно-функціональний аналіз феномену моральної культури особистості як цілісності, що складається з моральної свідомості, моральних почуттів та моральної діяльності, можемо зробити висновок про нагальну актуальність дослідження можливостей морально-виховних впливів на процес формування структурно-функціональних характеристик моральної культури особистості.

Література

1. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 124–129.
2. Боришевський М. Дорога до себе : від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія / Мирослав Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с.
3. Буюева Л. П. Духовность и проблемы нравственной культуры / Л. П. Буюева // Вопросы философии. – 1996. – № 2. – С. 75–81.
4. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности / А. Г. Здравомыслов. – М. : Политиздат, 1986. – 233 с.
5. Кругляк М. С. Проблеми морально-етичного виховання сучасної молоді / М. С. Кругляк // Вісн. Луганського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2010. – № 7 (194). – Ч. 1. – С. 122–127.
6. Кулібабчук В. В. Моральне виховання молоді як проблема української освіти / В. В. Кулібабчук // Гуманізм та освіта – 2006 : матер. VIII наук.-практ. конф. ВНТУ. – [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://conf.vstu.vinnica.ua/humed/2006/>
7. Павелків Р. В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості в молодшому шкільному віці : автореф. дис. ... д-ра психол. наук ; спеціальність : 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / Р. В. Павелків. – К., 2005. – 40 с.
8. Стельмах Н. В. Шляхи становлення моральної особистості підлітка / Н. В. Стельмах // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : зб. наук. праць. – Херсон : ХНТУ, 2010. – № 1 (2). – С. 201–207.
9. Табачук Ю. В. Моральна свідомість особистості : психологічні виміри аналізу / Ю. В. Табачук // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка, Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – Вип. 13. – С. 497–506.
10. Ушаков А. Образ гуманної людини як основа виховання культури вчинку / Артем Ушаков // Вісн. Львів. ун-ту : Серія педагогічна. – 2007. – Вип. 22. – С. 176–181.

Отримано 14.01.2015

Summary

Shlyahova Nataliya. Structural and functional analysis of the philosophy of moral education of the individual.

The philosophical principles of formation of moral consciousness, feelings and activities as structural elements of moral culture personality in Ukrainian transformational society have been analyzed.

Keywords: *person, morality, culture, education.*